

GERMİYÂN'DA EDEBÎ MUHÎT VE AHMED-İ DÂÎNİN 'UKÛDÜ'L CEVÂHİR'

KADİR GÜLER*

GİRİŞ

Ege Bölgesi'nin en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Kütahya'nın tarihi, son yapılan Seyitömer kazılarına göre günümüzden beş bin yıldan daha öncesine uzanmaktadır. M.Ö. VII. asırda Friglerin hakimiyetinde olan bu coğrafyada, ünlü masal yazarı Aisopos/Ezop (ö. M.Ö. 620-560) yetişmiştir. Friglerden sonra Pers, Roma ve Bizans hakimiyetine giren Kütahya, 1078 yılında Selçuklu hakimiyetine geçer.

Batılı araştırmacılardan tarihçi Strabon, Kütahya'yı Frigya Epiktetos'un bir şehri olarak zikretmekte ve bu şehrin adının "Kotys'in şehri" manasına gelen Kotiacon olduğunu belirtmektedir. M.Ö. VI. asırda Frigya (Phrygie-Frijie) eyaletinin merkezinde yer alan Kütahya-Cotyaenum ismiyle anılmış ve Hammer'e göre Ceramienslerin pazarı denilen ovada kurulmuştur.

Necati Demir, Kütahya'nın eski kaynaklardaki adının "Kutium" olduğunu, -ium nispet eki atıldığına geriye kalan Kut kökünün eski Türk kavimlerinden Kutlar/Kotlar/Gutlar adından alındığını yazmakta ve Kütahya'nın "Kutlara ait, Kutların şehri" anlamı taşıdığını ileri sürmektedir. Kutlar, M.Ö. 2500 yılları civarında Hazar Denizi'nin kuzeyinde yaşayan ve Türkçe konuşan bir kavimdir. Bu tarihlerde Batıya göçen Kutlar, M.Ö. 2150 yılları civarında Akad İmparatorluğu'nu yıkmış ve Anadolu'nun hâkimiyetini ele geçirmiştir. Romanos Diogenes'in Malazgirt'teki askerleri arasında Kut/Gutlar da yer almıştır¹.

Kütahya çevresinde şehrin Farsça "kısa" anlamına gelen "Kûtâh" kelimesinden geldiği de söylenmektedir.

* Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. kadirguler23@gmail.com

¹ Necati Demir, "Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde İlk Türk Varlıkları", *Uyan Türkiyem-II.Yörük-Türkmen Büyük Kurultayı Bildirileri*, Ankara 2008, ss. 17-27.

XI. asra kadar Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun yönetiminde olan Kütahya, 1079-1200 yılları arasında Bizans ve Selçuklu arasında birkaç kez el değiştirdikten sonra 1230'lu yıllarda Selçuklu komutanı Emir Hezar Dinar (Hizanedar/haznedar) İmadeddin tarafından fethedilmiştir.²

Germiyan Aşireti, XIII. asrın ilk yarısında Malatya dolaylarında görülmektedir. Alişiroğlu Muzafferiddin aşiretin başındadır. Aşiret 1276 yılları civarında Kütahya civarında Hüsameddin b. Alişir yönetiminde görülmektedir. 1300 yılında I.Yakup Alişir Bey, Anadolu Selçuklularından ayrılarak İlhanlı hakimiyetini benimsedi ve Germiyan Beyliği'ni ilan etti.

I. Yakup Bey, Anadolu beylikleri içerisinde Karamanoğullarından sonra ikinci büyük beylik olan Germiyan Beyliği'ni kurdu ve 1340 yılına kadar bu beyliğin başında önemli başarılar elde ederek yaşadı. I. Yakup'tan sonra Mehmet Bey, Süleyman Şah ve II. Yakup dönemleri sonunda Germiyan Beyliği ve Kütahya, edebî ve kültürel açıdan çok önemli bir kent haline geldi.³

Germiyan Beyliği'nin başşehri olan bu kadim şehir İstanbul, Edirne, Bursa, Amasya, Manisa, Konya, Trabzon ve Üsküp gibi şehirlerle boy ölçüşebilecek bir biçimde sanat ve edebiyat merkezlerinden biri oldu.⁴

GERMİYAN'DA EDEBÎ MUHÎT

Selçuklu döneminde Türkler tarafından fethedilen ve yaklaşık 1300'lü yıllarda tamamiyle Germiyanlı Alişiroğullarının yönetiminin başkenti olan Kütahya, siyasi merkez olmasının yanında dinî, ilmi ve edebî açıdan da bulunduğu bu coğrafyanın ilmi ve edebî muhiti ve daha sonra yetiştirdiği yüzü aşkın şairle Osmanlı coğrafyasının altıncı kültür ve sanat merkezidir.

Germiyanogulları, Anadolu beylikleri içerisinde Türk Dili ile Türkçe bir edebiyat ortaya koyan ilk beyliklerdendir. Karamanoğullarının Türkçe konuşulacak fermanına Germiyanogulları Türkçe yazılacak anlamı katmış ve saraylarının etrafında topladıkları şairlere Arapça ve özellikle Farsça'dan çeşitli konularda yazılmış

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Bizans ve Selçuklularla Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri, Devlet Matbaası İstanbul 1932, ss.21-22

³ Kadir Güler, Kütahya Yazıları, Kütahya 2004, s. 23

⁴ Uzunçarşılı, age, s. 25-28

eserleri tercüme ettirerek veya yeni Türkçe eserler yazdırarak Türk diline hizmet etmişlerdir.

Germiyan ve Osmanlı'da, beylerin ve padişahların yaşadığı saray çevreleri, sadrazamlar başta olmak üzere devlet adamlarının yaşadığı konaklar, çeşitli vilayetlerde (Edirne-Kütahya-Konya-Amasya-Manisa-Trabzon) şehzade sarayları, paşa ve beylerin konakları, tekkeler, şu'arâ meclisleri, sahaf dükkanları ve meyhaneler, edebî sohbet ve tartışmaların olduğu muhitler olarak kabul edilmektedir.

Şairlere saygı ve hürmet gösterilen bu edebî muhitlerin meydana gelmesinde diğer bir etken de bu şairleri koruyan şahsiyetlerin konumlarına bağlı devlet nüfuzu, zenginliği ve şiire olan düşkünlükleridir.

Çevre ve yöre anlamlarını karşılayan "muhît" kelimesi edebiyatta şair ve yazarların kendilerine sahip çıkan bir hami/koruyucu etrafında oluşturduğu sanatçı topluluğu manasında kullanılmıştır. Germiyan'da edebî muhit merkezlerini şöyle özetleyebiliriz:

Tarikatlar: Sultan Veled'in Kütahya'ya gelerek Kütahya'yı övmesi, Ulu Arif Çelebî döneminde Mevlevihâne'nin genişlemesi Kütahya'da dinî bir edebî muhit oluşturmuştur⁵. Germiyan dönemi Kütahya Mevlevihanesi'nde Ahî Sadık, Sultan 'Abâ-Pûş, Hızır Paşa, İlyas Paşa ve oğlu Celaleddin Ergün, Burhaneddin İlyas Çelebi, Zeynüddin Efendi gibi mevleviler yetişmiştir. Zeynüddin Çelebi'den sonra (ö. 1415) Mevlevihanenin akibetiyle ilgili yaklaşık yüz elli yıl bir bilgi eksikliği mevcuttur.

Her ne kadar tarihler uyumlu olmasa da Germiyan Mevleviliği ile Osmanlı akrabalığı şöyle anlatılmaktadır: Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatun ile Süleyman Şah'ın evliliğinden Hızır Paşa, İlyas Paşa, II. Yakup ve Devlet Hatun doğmuştur. İlyas Paşa'nın oğlu Celaleddin Ergün Çelebidir. Devlet Hatun ve Yıldırım Bâyezid evliliğinden doğan Çelebî Mehmet Osmanlı'nın başına geçmiştir. Yine bu çevrede Emir Âlim Çelebi, Emir Vacit Çelebi ve İshak Fakih gibi alimler de yer almaktadır.

Germiyan Beyleri I. Yakup, Mehmed Bey, Süleyman Şah ve II. Yakup dönemleri edebî muhitlerin oluştuğu devrelerdir. Germiyan saray çevresinde yer alan

⁵ Ne-bâsed hem-çü Kûtâhiyye şehri

Hunûk ân kes ki der-vey nişest şehri/ Kütahya gibi bir şehir bulunmaz!.. Ne mutlu o kimseye ki içinde bir ay oturmuş olsun.

Şeyhoğlu Mustafa, Süleyman Şah'ın defterdarı, nişancısı ve nedimidir. Ahmedî, İskendernâmesi'ni Süleyman Şah için kaleme almış, daha sonra birtakım sebeplerle bundan vazgeçerek Emir Süleyman'a sunmuştur. Süleyman Şah'ın nedimi olan Ahmedî, kardeşi Hamzavî ve Ahmed-i Dâ'î, Germiyan sarayında yetişmiş ve Yıldırım'ın oğlu Emir Süleyman'a eser sunmuşlardır.

Çelebi Mehmet, Germiyan sarayından gelen Ahmedî, Ahmed-i Dâ'î ve Şeyhî'ye Osmanlı sarayının kapılarını açmış ve bu şairleri himayesine alarak bazı eserlerin yazılmasına imkan sağlamıştır.

Ahmed-i Dâ'î, Çelebi Mehmed tarafından Şehzade Murad'ın (II. Murad) hocalığına tayin edilmiş ve Şehzade Murad'a Farsça ve Arapça öğretmek için bildirimizin konusu olan Ukûdü'l- Cevâhir adlı manzum sözlüğünü kaleme almıştır.⁶

Sultan II. Murad'ın saray çevresinde musahibi olan Şeyhî ve yeğeni Cemâlî yer almış, Husrev ü Şirin bu saray çevresinde yazılmıştır.

Germiyan'dan sonra Osmanlı döneminde oluşan edebî muhitler içerisinde Kütahya'yı en çok ilgilendiren çevre, Şehzâde Bâyezîd ve Şehzâde Selim döneminde oluşan edebî muhit olmuştur.

GERMİYAN'DA EDEBİYAT VE BELÂGAT

Germiyan coğrafyası ve bu coğrafyanın başşehri olan Kütahya, klasik divan edebiyatının ve şiirinin merkezidir. Divan şiiri Kütahya'da şekillenmiş, klasik edebiyatın kurucu şairleri olan Şeyhoğlu Mustafa, Ahmedî, Ahmed-i Dâ'î ve Şeyhî, Germiyan sarayı çevresinde ve Kütahya edebî muhitinde yetişmiştir. Şiirlerine en çok nazire yazılan bu şairler, şiir sanatında gazel, kaside ve mesnevîde sonraki yüzyıllara örnek olan şiirler ve eserler üretmişlerdir⁷.

Germiyan şu'arâsından Ahmedî ve Ahmed-i Dâ'î, hem Germiyan'da hem de Osmanlı'da Belâgat ve İnşâ dediğimiz şiir sanatının ve mensur yazı geleneğinin oluşmasına katkı sağlamış ve bu alanda Anadolu'da ilk eserleri yazmışlardır.

⁶ Mehmet Özmen, (1984), Ahmed-i Dâ'î Divânı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi) Konya 1984, ss. 38-76

⁷ Kadir Güler-E.Ersoy, "16. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Germiyan ve Kütahya Şu'arâsı Üzerine Değerlendirmeler", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi S. 24, Kütahya 2009, ss. 173-183

Ahmedî (1334-1412), "Bedâyi'ü's-Sihr fî Sanâyi'i's-Şîr" adlı Farsça risâlesini Reşidüddin Vatvat'ın (ö. 1177) Hadâyiku's-Sihr adlı eserini örnek alıp özetleyerek yazmıştır. Eser Anadolu'da sanatları edebi yönden inceleyen, Arapça ve Türkçe örnekler veren, Farsça bir eser olması hasebiyle önemlidir. Eser, İsa Bey adına yazılmıştır.⁸

Ahmedî, Mirkatü'l Edeb adlı manzum sözlüğünü Aydınoğullarından İsa Bey'in oğlu Hamza Bey için yazmıştır. Eser dil öğretimi açısından dikkat çeker. 21 Kıt'a'da 792 beyit, ve bir hatimede 115 beyit olmak üzere toplam 907 beyitlik bir eserdir. Yine Hamza Bey için ders kitabı olarak yazılan Mizanü'l Edeb Arapça sarf/kelime bilgisi hakkında bilgi veren Farsça 195 beyitlik bir kasidedir. Mi'yarü'l Edeb adlı risale Arapça Nahv/Cümle bilgisi hakkında bilgi veren 170 beyitlik Farsça bir kasidedir⁹.

AHMED-İ DÂÎ VE ESERLERİ

Germiyan şuarâsının en çok eser veren ve özellikle belâgata dair eserleriyle öncülüğünü üstlenen sanatçısı Ahmed-i Dâî'dir. Babasının adı İbrahim, dedesinin adı Muhammed'dir. Doğum yeri ve tarihi net değildir.

Dâî, du'acı, davet eden, davetçi anlamında bir mahlastır. Tasavvufta kendisine halkı sevk ve idare etme bilgisi verilen kişi anlamında, bâtînlilikte bir davanın ve inancın propagandasını yapan manasında kullanılan bir kelimedir.

Ahmed-i Dâî, Germiyandan Süleyman Şah ve II. Yakup, Osmanlı'dan I. Murad, Yıldırım ve oğlu Emir Süleyman, Çelebi Mehmet ve II. Murad devirlerini yaşamış bir sanatçı, şair ve yazardır. 1425 yılları civarında vefat etmiştir. Dönemin bu velud yazarı ve şairi mensur ve manzum on dört eser kaleme almış, ele aldığı her eser ve her konu Germiyan ve Osmanlı'da kaynak eser özelliği kazanmıştır.¹⁰

Mensur Eserleri

Müfredât: Ahmed-i Dâî'nin ilim âlemine yakın yıllarda tanıtılan mensur lügatidir. Abdülbaki Çetin, "Ahmed'i Dâî'nin Farsça Öğretmek Amacıyla Yazdığı Bir Eser: Müfredât" başlıklı makalesinde bu eseri tanıtır.¹¹

⁸ Kadir Güler, Kütahya Şairleri I, Kütahya 2011, ss.76-89

⁹ Günay Kut, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. II, İstanbul 1989, ss. 165-167

¹⁰ İsmail Hakkı Ertaylan, Ahmed-i Dâî, Hayatı ve Eserleri/Faksimile, İstanbul 1952, ss. 35-47

¹¹ Abdülbaki Çetin, "Ahmed'i Dâî'nin Farsça Öğretmek Amacıyla Yazdığı Bir Eser: Müfredât", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, Konya 2006, ss. 113-115.

Ahmed-i Dâ'i bu eserini medrese eğitiminin başında Pârsî dediği Farsça'yı yeni öğrenmeye başlayan mübtedi-öğrencilerin bu dili doğru öğrenmelerini sağlamak için kaleme aldığını yazmaktadır. Mensur bir eserdir. Eserin dili Farsça-Türkçe'dir. Dört bölümden oluşan sözlük ve gramer kitabıdır. Farklı kaynaklarda Ahmed-i Dâ'i'ye nisbet edilen Münşeât, Esrârname, Mansûrname, Cinân-ı Cenân, Sirâc'ül-Kulûb, Muhtasar, Yüz Hadis Tercümesi, Cevâhirü'l-Meânî'nin ona ait olmadığı belirlenmiştir¹².

Tercüme-i Tefsir-i Ebû'l-Leys es-Semerkandî: Türkçe'ye tercüme edilen ilk Kur'an tefsiridir. Umur Beğ için yazılmıştır.

Miftâhü'l-Cennet: Arapça'dan Türkçeye tercüme edilen ve sekiz bölümden meydana gelen ilk akaid/iman esasları kitabıdır.

Tercüme-i Kitabü't-Ta'birname: Vâsıtî'nin mensur eserinden II. Yâkub adına Farsça tercümesinden Türkçe'ye çevrilen bu eser, rüya tabirlerini anlatan ilk kaynak eserlerdendir.

Tercüme-i Eşkâl-i Nasîr-ı Tûsî: Nasiruddin-i Tûsî'nin Si-Fasl adlı mensur eserinin tercümesidir. Astronomiyle ilgili ilk eserlerdendir.

Teressül: Belâgat, mektuplaşma ve usûl-i inşâ açısından çok önemli Türkçe ilk kaynak eserdir. Sehî Bey, "Teressül'ü zamanın katiplerinin yanlarında taşıdığını, bir mesele ortaya çıkınca bu eserden faydalandıklarını, katipliğe yeni başlayan kimselerin inşâ üslubunu bundan öğrendiklerini, bu esere gerek avam gerekse havas arasında rağbet edildiğini ve eseri kalem ehlinin her zaman talep ettiğini" söylemektedir. Kurallar ve örnekler olarak iki bölümden oluşmuştur.

Tercüme-i Tezkiretü'l Evliyâ: II. Murad adına, Attâr'ın aynı adlı mensur eserinin tercümesidir.

Tercüme-i Tıbb-i Nebvî: Hz.Peygamberin hadislerine dayanan tıpla ilgili ilk manzum tercüme eserlerdendir.

Vesiletü'l-mülûk fî Ehli's-sülûk: II. Yakub adına tercüme edilmiş Ayetü'l-Kürsî tefsiridir. Hikayeler ve kıssalarla süslenmiştir.

Manzum Eserleri

Farsça Divan: Çelebî Mehmet'in tahta çıkması üzerine yazılmış bir eserdir.

¹² Çetin, agm, ss. 116-123

Câmasb-nâme: 73 beyittir. Yıldıznâme-fal-nâme-istiracname özellikleri taşır. Nasîruddin-i Tûsî'nin eserinden tercümedir. Danyal Peygamberin oğlu Camasb'ın hayatını anlatan bir mesnevidir.

Türkçe Divanı: Beş kaside ve yüz doksan dokuz gazelden meydana gelen küçük hacimli bir divandır. İçinde Emir Süleyman için yazılmış on iki kıt'a ve altmış iki beyitten meydana gelen Mutâyebât isimli şiiri ayrı bir eser olarak kabul edenler varsa da eser divan içinde yer aldığı için Divan'dan bir bölüm kabul edilmelidir.

Vasiyyet-i Nüşirevân: 115 beyittir. Cinaslı kafiyeyle oluşur. Hürmüz'e öğüt verir. Pendnâme türünde küçük bir mesnevidir.

Çeng-nâme: Mûsikî ile ilgili ilk eserlerden biridir. Çeng adlı Türk'e has bir mûsikî aletin yapısını ve özelliklerini temsili/alegorik bir biçimde anlatır. Eser, 1446 beyit ve 24 bölümden meydana gelir. Emir Süleyman adına yazılmıştır. Saz ve sözden bahseder. Çengi meydana getiren ipek kıl, servi ağacı, ahu derisi ve at kuyruğundan yapılan malzemenin macerası anlatılır. Tasavvufi vahdet ve dört unsur özelliği taşır.

'Ukûdü'l Cevâhir: Reşîdüddin Vatvat'ın Nukûdü'z Zevâhir ve Cuhûdü'l Cevâhir adlı Arapça-Farsça sözlüğünün kısa bir tercümesi olan bu eser Çelebi Mehmet'in oğlu II. Murad'ın eğitimi amacıyla yazılmıştır. İ. H. Ertaylan tarafından faksimile metin olarak yayımlanmış ama üzerinde detaylı bir inceleme yapılmamıştır¹³.

Ukûdü'l-Cevâhir'in Süleymaniye'de dört, Manisa İl Halk Kütüphanesinde iki, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi ve Milli Kütüphane'de birer olmak üzere yedi nüshası tespit edilmiştir. Raif Yelkenci ve Köprülü nüshalarının akıbeti belli değildir¹⁴.

Biz bildirimizde eserin Süleymaniye Bağdatlı Vehbi Efendi nr.1949 ve Süleymaniye H. Hüsnü Paşa nr. 1002/3 nüshalarını inceledik.

GERMİYÂN'DA MEDRESE EĞİTİMİ

Gazneliler'den Selçukluya, Selçukludan Germiyana ve Osmanlıya geçen medrese sistemi, Türk-İslam geleneğinin en köklü eğitim kurumudur. Nizamiye med-

¹³ Kut, agm, ss. 56-58

¹⁴ Çetin, agm, ss. 123-128

reselerinden itibaren ehl-i sünnet, şafî ve hanefî karakterli bir eğitim veren bu kurumların Germiyanlılar döneminde de önemini koruduğu görülmektedir.

Germiyan medreseleri ihtisas özelliği taşımayan umumi medreselerdi. Bu medreselerde dinî ve aklî ilimler birlikte okutulur, bunlara ek olarak Alet/yardımcı dersler verilirdi. Belâgat dersleri yardımcı derslerdendi.

Belâgat dersi, güzel konuşma ve yazma, düzgün cümle kurma, aruz, kafiye ve şiir bilgisi ve edebi sanatlar açısından öğrenciye sanat kapısını açmakta ve detaylı bilgiler öğretmektedir. Osmanlı devlet adamlarının sanat dalının her kademesinde özellikle klasik şiirde başarılı olması, yirmi üç padişahın divan sahibi olması medreselerdeki uygulamalı belâgat dersinin başarısıdır. Belâgat dersinde sarf/etimoloji, nahiv/formoloji, meânî, beyân ve Bedî' konuları işlenmekte Miftah, Mısbâh, Mutavvel, Muhtasar ve Telhîs gibi eserler okutulmaktadır. Manzum sözlükler bu konuların öğretilmesinde en mühim yardımcı ders kitabı olarak dikkat çekmektedir.

Germiyan medreselerinin yevmiyesi, altı akçeden yirmibeş akçeye kadar değişiklik göstermektedir. Bu dönem Germiyan Kütahyası'nda faal olan medreseler şunlardır:

1. Demirkapı / Vacidiye Medresesi: Germiyan emirlerinden Mübarizeddin Umur bin Savcı tarafından 1314 yılında yaptırılmıştır. Abdülvacid Efendi, Süleyman Şah zamanında bu medresede müderris olarak görevlendirilir. Hoca, Horasanlı'dır. 1434 yılına medresede görev yaptığı için medrese ismiyle anılır. On akçelik bir medresedir.

2. Balabaniye Medresesi: Balaban Paşa ve Nallı medrese diye bilinir. Cedit/ Yeni Mahalle'de, Kemer Hamamı'na yakın bir yerdedir. 1410 yılları civarında yapılmıştır. 1876'dan sonra Halveti Tekkesidir. On akçelik bir medresedir.

3. II. Yakub Çelebi Medresesi: 1412 yılında yaptırılmıştır. Ulu Caminin Batı kapısının karşısında yer alan Çini müzesinin bulunduğu yerde inşa edilmiştir. Bu mahal, Gök Şadırvan veya İmaret Mescidi olarak da anılmaktadır. Altı akçelik bir medresedir.

4. Timurtaş / Demirtaş Paşa Medresesi: Kara Timurtaş Paşa tarafından 1390-1400 yılları arasında bir külliye olarak yaptırılmıştır. Halk arasında Takvacılar / Takkacılar camisi ve medresesi olarak bilinir. Tahmini olarak 10 akçeliktir.

5. **İshak Fakih Medresesi:** 1422 /1433yılları arasında Kadı ve Alim İshak Fakih tarafından yaptırılmıştır. Aynı adı taşıyan caminin bitişiğinde yer alır. On akçelik bir medresedir.

Fatih, İstanbul'un fethinden hemen sonra sekiz kiliseyi medreseye dönüştürmüş ve dönemin meşhur ulemalarından sekizini bu medreselere tayin etmiştir. 1463-1470 yılları arasında inşa ettirdiği Fatih Camisi ve Külliyesi içerisine sekiz medrese inşa ettirmiş ve bu medreselere sahn-ı Seman/Semaniye medreseleri adını vermiştir. Bu medreseler yüksek ihtisas medreseleridir¹⁵. Kaynaklara göre Osmanlı döneminde inşa edilen Kütahya medreselerinden bazıları şunlardır:

1. **Molla Halil/Kazasker Medresesi:** 1505 yılında muvakkithanenin arkasında yer alan meydanda Müderris Halil bin Germiyani tarafından yaptırılmıştır.

2. **Karagöz Ahmet Paşa Medresesi:** 1509 yılında Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmet Paşa tarafından yapımına başlanmış, 1511 yılında Şahkulu isyanında şehit olması üzerine hanımı Şâh-ı Devrân tarafından yaptırılmıştır.

3. **Rüstem Paşa Medresesi:** 1550 yılında Balıklı mahallesinde Rüstem Paşa tarafından yaptırılmıştır.

4. **Ali Paşa Medresesi:** 1797 yılında Anadolu Valisi Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır.

5. **Mollabey Medresesi:** 1855 yılında Müftizade İbrahim Ethem Bey tarafından yaptırılmıştır.

H. 934/M. 1528 tarihli bir deftere göre Anadolu Vilayetine bağlı Kütahya medreseleri, müderrisleri, görev süreleri ve yevmiye akçeleri şöyledir:

1. Mevlana Münşizâde-Vacidiyye Medresesi- 2 yıl 2 ay- 25 akçe
2. Mevlana Bali-Germiyan-zade Medresesi-3.5 yıl- 20 akçe
3. Mevlana 'Aziz – Karagözpaşa Medresesi- 2 yıl 8 ay-20 akçe
4. Mevlana Taceddin-Mevlana Halil Medresesi- 5 ay-20 akçe
5. Mevlana Şucâ'- Balabâniyye Medresesi-2yıl 2 ay-14 akçe
6. Mevlana Muhyiddin- Timurtaş Medresesi-3 yıl 5 ay- 13 akçe

¹⁵ Ahmet Cihan, Osmanlıda Eğitim, İstanbul 2007, s. 20.

Evliyâ Çelebî, paşa sancağı olan Kütahya'nın eğitim kurumları ile ilgili olarak; Mevlevihane, Nalınlı Şeyh, Abdulkadir Geylani, Şeyh Yasin, Hıdırlık ve Al-i Aba Bektaşiyân adlı altı tekmeden; Germiyanoglu, Rüstem Paşa, Monla Vahid Paşa, İshâk Fakih, Karagöz Paşa, Şeyh Paşa ve Haliliyye adlı yedi medreseden ve yetmiş mektepten bahsederek bilgi vermektedir.

Otuz dört mahallede yedi medrese ve yetmiş mektebin olması eğitime verilen değer açısından önemle dikkat çekmektedir.

MANZUM SÖZLÜK YAZMA GELENEĞİ

Selçuklu medreselerinde Arapça'nın ilim dili olması, bu dilin öğretilmesinde sözlüklerin önemini ortaya çıkardı. Kaşgarlı, Divanü Lugati't-Türk'ü Türkçe-Arapça ilk sözlük olarak 1074 yılında tamamladı. Bu tarihten itibaren artan sözlük yazma geleneği 13. asırdan itibaren kaleme alınan manzum sözlüklerle yeni bir anlayışa kavuştu.

Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olarak kaleme alınan bu manzum sözlükler, dil öğretiminin yanında yazıldıkları dönemin yöresel ağız özellikleri ve arkaik kelimeleri hakkında bilgi verdiği için de önem arz etmektedir.

Manzum sözlükler Germiyan ve Osmanlı sıbyan mekteplerinde ve medreselerinde talebelere eğitimleri süresince Arapça ve Farsça basit kelimeleri öğretmek amacıyla kaleme alınmış eserlerdir. Günlük hayatta da kullanılan ve önemli Arapça - Farsça kelimeleri ezberletmek maksadı taşıyan bu sözlüklerin manzum olmasının ana sebebi ezberlenebilme kolaylığı sağlamasıdır.

Bu sözlükler Kıt'a denilen bölümlerden maydan gelmiştir. Nazım birimi beyit olan Nazm denilen nazım şekliyle yazılmıştır. Nazm, aa xa xa xa xa şeklinde kafiyelenir, gazelden farkı mahlas kullanılmamasıdır. Kıt'a nazım şekli xa xa xa şeklinde kafiyelenir ve mahlas kullanılmaz. Kıtaların aruz kalıpları kıt'a sonlarında takti beyitlerinde belirtilmiştir. Bununla kıt'anın vezne göre doğru okunması amaçlanmış ve talebenin kıt'ayı rahat ezberlemesine yardımcı olunmuştur. Kıt'aların başlıkları Farsça ve Arapça olarak yazılmaktadır.

Manzum sözlüklerde, kelime ezberi dışında dilbilgisi kuralları da öğretilmiş, şiir dilinin aruz ve nazım şekli gibi bazı kurallarını verilmiş, takti' kavratılmış, sanat, kültür ve edebiyat bilgileri tekrar yoluyla pekiştirilmiştir.

Manzum sözlük eğitimi alan talebe Arapça ve Farsça yaklaşık üç bin kelime öğrenmekte, bu kelimelerle okuyup yazabilmektedir. Germiyan ve Osmanlı medreselerinden mezun olanların Arapça ve Farsçayı bilmesinde bu sözlüklerin önemi çoktur.

Bu manzum sözlüklerin ilk örneklerinden birisi, 13. asırda, H. 640/M. 1243 yılında Çemişgezek Kadısı Şemsüddîn Ahmet Zekerîyyâ'nın oğlu Şükrullâh tarafından nazmedilen Arapça-Farsça Zühretü'l-Edeb adlı eserdir.

Araştırmalara göre Anadolu sahasında 14 Arapça-Farsça-Türkçe, 12 Arapça-Türkçe, 24 Farsça-Türkçe, 4 Rumca-Türkçe, 1 Bulgarca-Türkçe, 1 Afganca-Hintçe-Arapça-Farsça-Türkçe, 1 Boşnakça-Türkçe ve 1 Ermenice-Türkçe ve 19. asırda manzum Fransızca-Türkçe olmak üzere elliden fazla manzum sözlük yazılmıştır.

Son basma manzum sözlük 1880 yılında basma olarak yayımlanan Çemişgezekli Nasuh Efendi'nin Tuhfe-i Nushî adlı Arapça Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür¹⁶.

Germiyan dönemi manzum sözlük geleneğinin iki mühim ismi Ahmedî ve Ahmed-i Dâ'î Germiyan/Kütahya medreselerinde yetişmiştir.

Germiyânoğlu Süleyman Şah'a bağlı olan Ahmedî'nin Aydınoğlu İsa Bey'in oğlu Hamza Bey'i eğitmek ve ders vermek amacıyla 1380'li yıllarda yazdığı Mirkatü'l Edeb, Arapça-Farsça bir manzum sözlüktür.

Bu eser, "Kıt'a" başlıkları altında 50 bölümden meydana gelen Arapça-Farsça 816 beyitlik manzum bir lügattir. Bu "Kıt'a" başlıkları altındaki bölümlerden "48. Kıt'a" Arapça sarf hakkında beş beyiti içermektedir. "49. Kıt'a" Arapça Avamil harfleri hakkında olup beş beyitten oluşmaktadır. "50. Kıt'a"da Arapça zamirler hakkında 14 beyitle açıklama yapılmıştır. Eserde 3084 Arapça lügatin Farsça anlamı yer almaktadır. Böylece eserdeki Arapça ve Farsça kelime örgüsü 6188'i bulmaktadır.

Arapça ve Farsça öğrenmek isteyenlere gerekli olan kelimeleri içeren ve birbirinden farklı sayılardaki beyitlerden oluşan 50 "Kıt'a"dan sonra tıp, heyet, mate-

¹⁶ Kadir Güler, "Dil Öğretiminde Manzum Sözlüklerin Rolü ve Tuhfe-i Nushî" International Conference On Innovation And Challenges Education 2013[CICE 2013], 26-28 April 2013-Kütahya 2013a, ss. 1-18

matik, astronomi, astroloji, fıkıh ve benzeri konularda dönemim entelektüellerinin bilmesi gereken temel bilgiler, lügatler ve ıstılahlar konusunda 22 ayrı kıt'a daha yer almaktadır. *Mirkâtü'l-Edeb*, sonundaki 22 ayrı "kıt'a"daki 115 beyitle birlikte toplam 907 beyiti içermekte olup, her kıta birbirinden farklı vezinlere sahiptir¹⁷.

UKÛDÜ'L-CEVÂHİR

Germiyan dömeminin ikinci satır altı Arapça-Farsça-Türkçe sözlüğü Ahmed-i Dâ'i tarafından kaleme alınan Ukûdü'l-Cevâhir'dir. Germiyan sarayından Osmanlı sarayına Şehzâde Murad'ın (II. Murad) eğitimi için gönderilen Ahmed-i Dâ'i, Çelebi Mehmet'in şehzâdesi II. Murad'ın eğitimi için Arapça-Farsça-Türkçe bu manzum sözlüğü kaleme almıştır.

"İnci Dizisi" anlamında kullanılan Ukûdü'l Cevâhir, Reşidüddin Vatvat'ın Nukûdü'z Zevâhir ve Cuhûdü'l Cevâhir adlı Arapça-Farsça sözlüğünün eklemeli tercümesidir. Eserin dört nüshası vardır. Sözlük, İ.H. Ertaylan tarafından faksimile metin olarak yayımlanmış, ancak üzerinde detaylı bir inceleme yapılmamıştır. Süleymaniye nüshasında Farsça kelimelerin altında satır altı Türkçe karşılıkları verilmiştir¹⁸.

Manzum sözlükler genel olarak Tuhfe/Hediye veya Cevâhir/İnci dizisi adlarıyla birlikte Nazm/Manzume olarak anılmaktadır.¹⁹ (Tuhfe-i Nushi- Menâzîmü'l-Cevâhir-Manzume-i Keskin) Bu sözlüğün mukaddimesinde eserden Tuhfe diye bahsedilmekte ve adının 'Ukûdü'l Cevâhir olduğu belirtilmektedir.

Eserin mukaddimesinde 51 kıt'a ve 650 beyit olarak yazıldığı belirtilmesine rağmen incelediğimiz Süleymaniye/Bağdatlı nüshası 51 kıt'a ama 636 beyit, Hüsnü Paşa nüshası 51/644 beyit, Ertaylan'ın Raif Yelkenci'den faydalandığım dediği nüsha 51/649 beyittir. Kaynaklar eserden Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarını veren bir eser diye bahsetmektedirler. Hüsnü Paşa nüshasında kırmızı çizgiyle işaretlenmiş Arapça kelime sayısı 3041 olarak tespit edilmiştir.

Eserin Süleymaniye-Bağdatlı nüshasında 1301 Farsça ve Farsça kelimele-

¹⁷ Ali Temizel, Ahmedî'nin Farsça Eserleri, Tenkitli Metin-İnceleme-Tercüme ve İndeks, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2002, ss 23-43

¹⁸ Ertaylan, age, s.55-57

¹⁹ Ahmet Kartal, Tuhfe-i Remzi, Manzum Farsça-Türkçe Sözlük, Ankara.2003, ss. 22-34

rin altında 1300 satır altı Türkçe kelime olduğu görülmüştür. Bu sebeple eserin Arapça kelimelerin çoğunlukta olduğu Arapça-Farsça-satır altı Türkçe bir sözlük olarak kabul edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Talebeye sadece bir sözlükte üç dilin en çok kullanılan kelimeleri ezberlettirilerek dil öğretimi küçük yaştan itibaren kavratılmaktadır.

Dâ'i, bu 51 kıt'a için 16 farklı vezin kullanmıştır. 15. asrın başında bu kadar değişik vezin kullanmak onun sanatında ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir. Bu vezinlerin belâgat eğitiminde kullanıldığı unutulmamalıdır. Süleymaniye nüshasında her kıt'anın sonunda kırmızı mürekkeple nazmın vezni yazılmıştır. Der bahr-i müctes, -Mefâilün/feilâtün/mefâilün/feilün- 11 kere ile en fazla kullanılan vezindir.

51 kıt'ada da "Nazım" nazım şekli kullanılmıştır. Bu nazım şekli beyit birimiyle ve aa/ba/ca/da/ea/ şemasıyla yazılmakta ve kıt'alarda mahlas beyti kullanılmaktadır. Kıt'alarda en az 7, en fazla 23 beyit yer almaktadır.

Sözlük bir mukaddime ile başlamaktadır. Mukaddimenin girişinde Allaha Hamd eden, Hz. Peygambere ve O'nun ev halkına dualarını ileten şair, kendisi için de Allah'ın işlerini kolaylaştırması ve kusurlarını bağışlaması için dua eder. Sözlüğünü Reşidüddin Vatvat'ın eserinden faydalanarak yazdığını ancak daha faydalı bir eser ortaya koyduğunu söyler.

Dâ'i, eserini Çelebi Mehmet'in oğlu Murad Çelebi (II. Murad) için kaleme aldığını belirtir. Mukaddimenin sonunda " Bu tuhfede yeterli söz söylediğini, bu sözün du'a olduğunu ve duadan başka gücünün olmadığını, bu gibi hediyelerin gücü nispetince yapıldığını yazar. Ahmed-i Dâ'i, mukaddimesini "Tevfik Allah'tandır ve en hayırlı refik, dost ve arkadaş Allah'tır" diyerek bitirir.

SONUÇ

Kütahya, Kutium/Kutyum adını eski Türk kavimlerinden Kutlar/Kotlar/Gutlar'dan almış ve Frigler'den yaklaşık bin yıl önce tahmini M. Ö. 2150'li yıllarda Türkçe konuşan ve Hazar'ın güneyinden Anadolu'yu ele geçiren Kut Türklerinin egemenliğine girmiş, Batı Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biridir.²⁰

²⁰ Demir, age, ss. 17-27

Bu kadim kent, Germiyan Beyliği'nin başkenti olduktan sonra sanat, kültür, edebiyat ve şiirin merkezi olmuş ve Türk edebiyatı için çok önemli olan ilk eserler bu topraklarda yazılmıştır. Kütahya, Osmanlı coğrafyasının altıncı sanat ve edebiyat şehridir.

Belâgat, inşâ, mûsikî ve manzum sözlük başta olmak üzere çok sayıda eser Germiyanogulları saraylarında yetişen şair ve yazarlar tarafından kaleme alınmıştır.

Klasik edebiyat dediğimiz Divân edebiyatının merkezi Kütahya'dır. Kurucu Divan şairleri Şeyhoğlu, Ahmedî, Ahmed-i Dâ'i ve Şeyhî, Germiyanlıdır. Çok sayıda sanatçı yetiştiren bu şehir, Osmanlı coğrafyasının altıncı sanat ve edebiyat şehridir.

Ahmed-i Dâ'i, farklı konularda ve bu topraklar için ilk sayılabilecek dokuz mensur, altı manzum eser yazarak klasik ilk dönem edebiyatımızın en mühim şair ve yazarı olduğunu ortaya koymuştur.

Ahmed-i Dâ'i'nin Arapça 3041, Farsça 1301 ve Farsça kelimelerin altına yazdığı Türkçe 1300 kelime ile oluşturduğu 'Ukûdü'l-Cevâhir, 15. asrın başlarında yazılmış en önemli alet/yardımcı ders kitaplarından biridir. Bu eser, dil öğretiminde manzum sözlüklerin rolünü ve önemini ortaya koyması açısından ilk kaynak eserlerdendir.

Kütahya eşrafı, Germiyan'dan miras olarak aldığı bu muazzam kültüre, bu kültürün en önemli mimarı olan Ahmed-i Dâ'i'ye ve Germiyan şu'arâsına sahip çıkmalı, bunun için eski Germiyan konaklarından birini Ahmed-i Dâ'i Klasik Edebiyat Merkezi olarak düzenlemeli, konuyla ilgili eserlerin yeniden çalışılmasına ve bu eserlerin yayımlanmasına imkan sağlamalıdır.

KAYNAKÇA

Cihan, Ahmet, (2007), *Osmanlıda Eğitim*, İstanbul.

Çetin, Abdülbaki (2006), *"Ahmed-i Dâ'i'nin Farsça Öğretmek Amacıyla Yazdığı Bir Eser: Müfredât"* SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 6, Konya 2006, ss. 113-128.

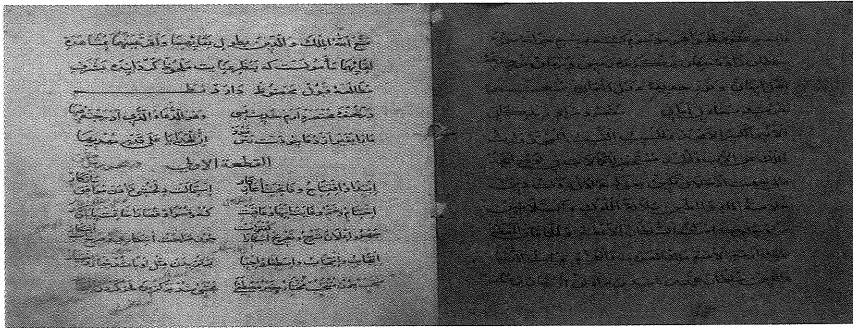
Demir, Necati, (2008), *"Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde İlk Türk Varlıkları"*, Uyan Türkiyem-II.Yörük-Türkmen Büyük Kurultayı Bildirileri, Ankara, 2008.

Ertaylan, İsmail Hikmet (1952), *Ahmed-i Dâ'i, Hayatı ve Eserleri/Faksimile*, İstanbul.

- Güler, Kadir, (2004), *Kütahya Yazıları*, Kütahya.
- Güler, Kadir (2009), ERSOY, E., "16. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Germiyân ve Kütahya Şu'arâsı Üzerine Değerlendirmeler" DPÜ SBD S.24, Kütahya.
- Güler, Kadir, (2011), *Kütahya Şairleri I*, Kütahya.
- Güler, Kadir, (2013a), "Dil Öğretiminde Manzum Sözlüklerin Rolü ve Tuhfe-i Nushi" International Conference On Innovationad And Challenges Education 2013[CICE 2013], 26-28 April 2013-Kütahya.
- Kartal, Ahmet, (2003), *Tuhfe-i Remzi*, Manzum Farsça-Türkçe Sözlük, Ankara.
- Kut, Günay, (1989), *Ahmed-i Dâ'i, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul.
- Özmen, Mehmet, (1984), *Ahmed-i Dâ'i Divânı*, (Doktora Tezi), SÜ SBE Konya.
- Temizel, Ali, (2002), *Ahmedî'nin Farsça Eserleri, Tenkitli Metin-İnceleme-Tercüme ve İndeks*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1932), *Bizans ve Selçukiylerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul.

ÖRNEK İNCELEME

Sözlükteki bazı nazm özelliklerini birinci kıt'anın birinci beytinden hareketle şu şekilde yorumlayabiliriz.

1. Nüsha: El-kıt'atü'l-'ûlâ der bahr-i remel-i müsemmen

2. Nüsha: El-kıt'atü'l 'ûlâ fî bahrü'l-remelü'l müsemmenü'l maksûr
fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

İbtidâ vü iftitâh ü fâtiât âgâzkâr

İstimâlet dil-huşî dâden muvâfık sâzkâr

El-kıt'atü'l 'ûlâ : Birinci, ilk kıt'a Remel-koşan-fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/
fâ'ilâtün/ fâ'ilün

Maksûr-A. kısaltılmış, kısılmış İbtidâ: A. başlama, başlangıç, ilk/bed'den

Iftitâh: A. açma, açılma, başlama-feth'den fâtiât : A. açmalar, başlama-
lar-feth'den

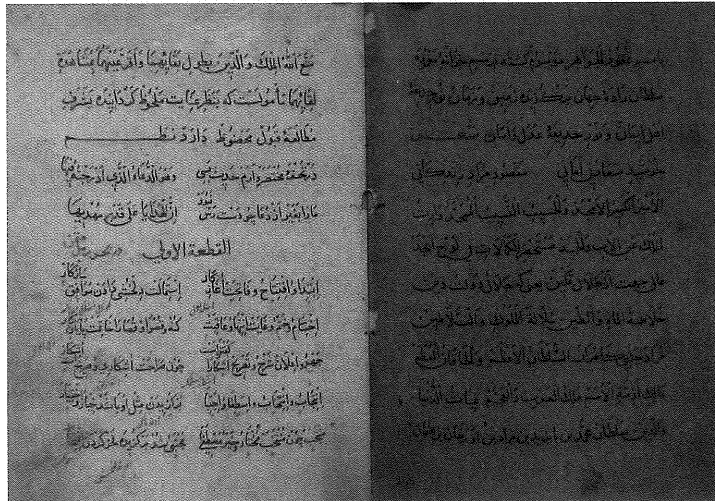
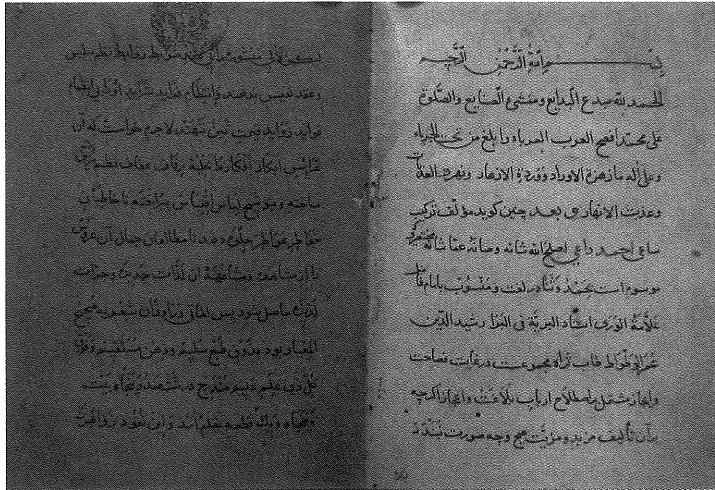
Âgâzkâr-F. başlama anlamındaki bu kelimenin altında kırmızı mürekkeple
Türkçe eşik-eşük-birinci eşik anlamında "eşik-i evvel" yazmaktadır.

İstimâlet : A. gönül çekme, meyl gösterme,

Dil-huşî dâden-F. "gönlü hoş, yüreği rahat olmak" anlamındaki bu kelimenin
altında kırmızı mürekkeple Türkçe "gönül esenlûgi virmek" yazmaktadır.

muvâfık : A. uygun, yerinde, sâzkâr : F. uygun,

Nüsha: Süleymaniye/Bağdatlı Vehbi Bölümü/ Nu:1949-1-48 varak-hareke-
li-Satır altı Türkçe

Nüsha-Süleymaniye/H:Hüsni Paşa-Nu:110- V. 29-47-harekesiz-Arapça kelimelerin üstü kırmızı mürekkeple çizilmiş

Uluslararası
Batı Anadolu Beylikleri
Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu-III
Germiyanogulları Beyliği

BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Mehmet ERSAN - Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

TÜRK TARİH KURUMU

Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu (3. : 2014 : Kütahya)

Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu III : Germiyanogulları Beyliği, Kütahya, 8-10 Mayıs 2014 / yayına hazırlayanlar Mehmet Ersan, Mehmet Şeker. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2017.

xxii, 548 s. : resim (renkli), harita (kimi renkli), plan, tıpkıbasım, tablo ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VIII. Dizi-Sayı : 22)

ISBN 978 - 975 - 16 - 3404 - 7

1. Anadolu Beylikleri _ Kongreler. 2. Anadolu, Batı _ Tarih _ Kongreler. 3. Anadolu, Batı _ Sosyal yaşam ve gelenekler _ Tarih _ Kongreler. 4. Germiyanogulları Beyliği _ Tarih _ Kongreler. I. E.a. II. E.a.: Germiyanogulları Beyliği, Kütahya, 8-10 Mayıs 2014. III. Ersan, Mehmet, yayına hazırlayan. IV. Şeker, Mehmet, yayına hazırlayan. V. Dizi.

956.10142

Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 15/11/2016 tarih ve 731/10 sayılı kararı gereği 1000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-3404-7

Denetleyenler : Prof. Dr. Saim SAVAŞ
Doç. Dr. Murat KEÇİŞ

Baskı : Sistem Ofset Bas. Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Strazburg Cad. No: 31/17
Sıhhiye/ ANKARA
Tel: (0312) 229 18 81

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

VIII. Dizi - Sayı: 22

Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri
Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-III
Germiyanogulları Beyliği
Kütahya
8-10 Mayıs 2014

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Mehmet ERSAN - Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

ANKARA, 2017